

Олег Хома

МЕДИЦИНА Й «ІСТИННА ФІЛОСОФІЯ» В ДЕКАРТА

Тематична збірка «Декарт і медицина» (далі – Збірка), видана 2023 року в Бельгії [Baldassarri 2023], містить 22 ґрунтовних розвідки, присвячені як різним медичним аспектам Декартової спадщини, так і неоднозначному впливу картезіанства на медичні дослідження і практики XVII століття. Але моєю метою є не рецензія на зазначену книгу, хоча матеріали останньої, безперечно, заслуговують не на один окремий огляд. Мені йдеться про критичний аналіз ключового аспекту програмної вступної статті до Збірки: «Світло й тіні в Декартовій медицині» (автором є Фабріціо Бальдассаррі, упорядник Збірки [Baldassarri 2023a]¹). Загалом ця стаття, безперечно, є дуже фаховою, однак прагнення якомога повніше розкрити тематичну спрямованість Збірки, на мій погляд, приводить автора до суто методологічних прорахунків, які позначаються на інтерпретації головних Декартових текстів. І, що важливо, йдеться не про його особисті прорахунки, а про деякі хибні, на мою думку, засади, властиві цілому напрямові сучасних декартознавчих досліджень.

Проблема «медичних текстів» Декарта

Почнемо з твердження, згідно з яким незавершені й не опубліковані за життя Декарта трактати *L'Homme* і *La Description du corps humain* («Людина» і «Опис людського тіла») є «двома його головними медичними текстами [his two major medical texts]» (р. 23). Чи справді ці твори можна назвати «медичними»? Відповідь на це питання, певна річ, істотно залежить від того, як ми розуміємо «медицину».

Відразу треба сказати, що Ф. Бальдассаррі чудово обізнаний з Декартовими текстами, він знає про те, що:

(а) Декарт «розглядав медицину як розділ природничої філософії [natural philosophy]. У цьому сенсі його медичне починання переростає практичні інтереси лікарів [physicians] і здебільшого стосується інтересів природничого філософа (або

© О. Хома, 2025

¹ Далі посилання на цю статтю спрощено подаються в круглих дужках: лише номер сторінки після скорочення р., без прізвища автора і року видання.

фізика [physicist])» (р. 22); причому в межах «природничої філософії» Декарта медицина «постає як вторинна дисципліна» (р. 21); адже Картезієві «медичні праці розкидані по різних текстах або рукописах, і Декарт не опублікував і не завершив жодного великого твору з медицини» (р. 22);

(б) «Декарт не був кваліфікованим лікарем, хоча він відвідав кілька публічних розтинів у Лейдені на початку 1630-х років. До того ж, він і не вважав себе професійним лікарем чи вчителем, унаслідок чого уникав обов'язків професора медицини. Попри те, що хвалив анатомію як спосіб безпосереднього спостереження за тілом тварин, він у своїх працях здебільшого зосереджувався на механічному функціонуванні тіла, не розглядаючи анатомію органів як таких. Ба більше, у своїх текстах він не приділяє уваги концептуалізації ментального здоров'я, визначенню хвороб чи практиці терапії» (р. 23); Бальдассаррі добре відомо, що Декарт, підкреслюючи своє знання лише «тварини взагалі», зізнається Мерсеннові в 1639 році, що не знає, чи зможе вилікувати навіть лихоманку (р. 33);

(в) зазначені вище два головних «медичних» тексти Декарта «залишалися неповними, незавершеними та неопублікованими. Відсутність більш значної медичної публікації свідчить про показовий провал у розробці систематичного викладу медицини, особливо з огляду на місце, яке ця дисципліна займає як у “Дискурсії про метод”, так і в “Медитаціях”. Хоча медицина є предметом його епістемологічної і метафізичної праці, фізіологія живих тіл не згадується в його фізиці, “Принципах філософії” (1644), п'ята та шоста частини яких ніколи не були опубліковані, хоча він для інформування читача й навів кілька артикулів про людські відчуття» (р. 23);

(г) зрештою, «медичний проєкт», що нерідко анонсувався Декартом у листуванні й у творах (особливо в Листі-передмові автора до перекладача «Принципів філософії», 1647 р.) як головна мета його дослідницьких зусиль, «не досягає таких цілей або такого статусу» (р. 21).

При цьому Бальдассаррі, починаючи з декоративних вагань («медицина, здається, є більш центральною дисципліною в архітектонічній структурі натурфілософії Декарта, ніж очікувалося», р. 22), у підсумку стверджує: «медицина відіграє центральну роль у натурфілософії Декарта»; утім, «постаючи вихідним пунктом в розробці медичної дисципліни в сімнадцятому столітті, Декартова медицина виявляє обмежений фокус, прогалини, проблеми та недоліки» (р. 24).

Ці міркування справляють враження дещо суперечливих: медицина, з якої Декарт не те що не надрукував, але навіть не спромігся завершити в чернетці жодного твору, «відіграє центральну роль у натурфілософії», з якої Декарт якраз написав і опублікував кілька ключових текстів. Як те, чого не існує, може відігравати центральну роль у тому, що існує? Гадаю, позитивна відповідь на це питання можлива, однак усе тут істотно залежить від конкретного дисциплінарного статусу того, що деякі декартознавці іноді називають «Декартовою медициною» (як сам Бальдассаррі у заголовку аналізованої тут статті), іноді ж – «медичною філософією Декарта» [див.: Carter 1983; Aucante 2006]. Зрозуміло, що в буквальному сенсі ці два поняття аж ніяк не тотожні. Але якщо припустити їхню (в якомусь сенсі) тотожність, то стане зрозумілим: ідеться про слововжиток, пов'язаний із такими іноді досить відмінними між собою контекстами вчення Декарта, як природнича філософія XVII ст., медицина XVII ст., із нашими сучасними уяв-

леннями про обидвох (і неодмінно – про медицину, як ми її розуміємо сьогодні), а також – із фаховим сленгом сучасних декартознавців. У будь-якому разі, нам годі зрозуміти, чи були *L'Homme* і *La Description du corps humain* «головними медичними текстами» Декарта (і чи були вони взагалі медичними текстами), якщо ми не знайдемо в Декарта відповідне їм поняття «медицини» і не обґрунтуємо останнє.

Медицина в структурі Декартової філософії

Для Декарта медицина відіграє величезну роль передовсім як мета його дослідницьких зусиль. Щоби переконатись у цьому, досить ознайомитися вже з першим опублікованим твором французького філософа, «Дискурсією про метод» (1637):

... час, який мені залишилося прожити, я вирішив використати тільки на одну річ: на спроби отримати деяке пізнання природи, і то таке, щоби з нього можна було видобути більш надійні правила медицини, ніж ті, що були дотепер; і мої нахили настільки віддаляють мене від будь-яких інших намірів, головню від тих, де користь для одних неминуче пов'язана зі шкодою для інших, що якби деякі обставини змусили мене вдатися до таких намірів, я навряд чи був би здатен досягти в тому успіху.

(AT VI, 78: 8-18)

Отже, щонайменше в 1637 році медицина постає не більше й не менше як життєвою метою Декарта – свідомою і добровільно обраною. Але вище продемонстровано, що Бальдассаррі не наводить переконливих доказів здійснення цієї мети. Навпаки, він говорить, як уже було відзначено, про «показовий провал [significant failure] у виробленні систематичного викладу медицини» (р. 23). У такому разі досить сумнівно виводити «центральну роль» медицини з великого наміру, що не увінчався належними плодами. Але щоби намір провалився, він неодмінно мав здійснюватися. Чи можна навести докази того, що Декарт справді «займався медициною», але в нього нічого не вийшло? І якщо Декартові «медичні праці розкидані по різних текстах або рукописах» (р. 22), то ще треба довести, що йдеться про власне «медичні» праці. Але для цього потрібна методологія, що вимагає чіткого розуміння того, (1) чим була «медицина» для Декарта? (2) як вона співвідносилася з цілим «природничої філософії»? (3) на які питання Декартова медицина мала відповідати? (4) як розуміти «показовий провал» з її «систематичним викладом»?

Найповніший (а головне – доволі пізній, тобто такий, що не встиг зазнати змін до смерті Картезія) виклад Декартової класифікації наук міститься в уже згаданому Листі-передмові автора до перекладача «Принципів філософії». Детальний аналіз добре всім відомого «дерева філософії» має істотно прояснити щойно сформульовані питання (1) – (3).

Описуючи структуру «істинної філософії» (а не «науки», «натурфілософії» тощо), яку він планує запропонувати публіці, Декарт виокремлює три її «частини», формулюючи відповідні їм питання, що складають його загальну дослідницьку програму (AT IX.2, 14: 7-23):

Таблиця 1

Розділ філософії	Відповідні предмети дослідження
метафізика (14: 8-12)	містить «принципи пізнання» (9), зокрема: «пояснення головних атрибутів Бога, нематеріальності наших душ і всіх ясних і простих понять, які є в нас» (10-12);
фізика (13-19)	шукає «істинні принципи матеріальних речей» (14); а після них – загалом те, «як скомпоновано увесь Всесвіт; потім, окремішно, якою є природа цієї землі й усіх тіл, що зазвичай знаходяться поблизу неї, як-от повітря, води, вогню, магніту й інших мінералів» (15-19); після цих властивостей «також потрібно окремішно вивчити природи рослин, тварин і особливо – людини» (19-22);
решта наук (22-23)	вивчення питань, віднесених до фізики, має на меті зробити нас «здібними відкрити решту наук, які були би для неї [людини. – О.Х.] корисними».

Ця таблиця унаочнює домінування фізичної проблематики над «рештою наук», «відкрити» (*trouver*) які ми ще маємо виявитися «здібними» (коли впорамось із завданнями фізики). Безумовно, ця програма відображає поточний стан побудови «істинної філософії» у 1647 році². На той момент основні положення своєї метафізики Декарт вважав належним чином доведеними в «Медитаціях» (1641–1642) і чітко сформульованими для шкільного вжитку в I частині лат. оригіналу «Принципів філософії» (1644). Інші три частини «Принципів» стосувалися саме питань фізики, серед яких практично немає текстів, «окремішно» присвячених природам «рослин, тварин і особливо – людини»³. Відсутність цих текстів (див. нижче, прим. 7) очевидно свідчить, що відповідна частина дослідницької програми *ще не була реалізована*. І оскільки йдеться про загальні питання фізики, які ще не були розкриті, власний «порядок» дослідження не дозволяє Декартові перейти до викладу «корисних» наук. З урахуванням цього, було би важко говорити про «провал» справи, яка ще не почала здійснюватися. І оскільки оголошена дослідницька програма не супроводжувалася жодними часовими параметрами, не йдеться навіть про «провал» із термінами: Декарт нікому не обіцяв створити нову медицину до конкретного речення⁴.

² Французький переклад «Принципів філософії» з доданим до нього Листом-передмовою вийшов друком у червні 1647-го, тобто рівно через 10 років після першого опублікованого твору Декарта – «Дискурсії про метод», надрукованої в червні 1637-го.

³ Балдассаррі чудово усвідомлює цю особливість «Принципів» Декарта (хоча, на мою думку, не робить з неї належних висновків): «Хоча медицина є предметом його епістемологічних і метафізичних творів, фізіологія живих тіл не впливає на поверхню в його фізиці, у *Принципах філософії* (1644), п'ята й шоста частини яких ніколи не були опубліковані, хоча він для інформування читача навіть [у цьому творі] кілька артикулів про людські відчуття» (р. 23) – див. Принципи філософії IV, §§189-199.

⁴ Загальним місцем у Декарта є теза про те, що встановлення «певних» [certains] принципів у філософії – це взагалі «найважливіша на світі» справа (AT VI, 22: 1-4), найнесумнішша з

Саме описана програма резюмується славнозвісним образом «дерева». Останній є метафоричним вираженням правильного «порядку» в дослідженні⁵:

уся філософія є ніби деревом, корені якого – метафізика, стовбур – фізика, а гілля, що виходить із цього стовбура – усі інші науки, які зводяться до трьох головних: медицини, механіки й моралі; я маю на увазі ту найвищу і найдосконалішу мораль, яка, передбачаючи повне пізнання інших наук, є останнім ступенем мудрості (IX.2, 14: 24-31).

Як бачимо, «єдина річ», якої Декарт прагнув 1637-го (пізнання природи заради створення більш надійних правил медицини), за десять років істотно трансформувалася: медицина постає лише однією з трьох наук, «головних» серед тих, що є безпосередньо корисними для людини. Причому в цій трійці медицина вже не має провідного статусу.

Цю зміну, на мій погляд, доволі легко пояснити: у реалізації своєї надамбітної програми Декарт стикнувся з неабияким «опором матеріалу». Наведу показове місце з листа до Шаню від 15.06.1646, яке свідчить про суто дослідницькі проблеми:

Існує велика різниця між загальним поняттям Неба і Землі, яке я намагався дати в моїх Принципах, і окремишим пізнанням природи людини, яку я ще не потрактував. [...] я скажу Вам конфіденційно, що таке поняття [цієї природи], яке дається фізикою і яке я намагався здобути, неабияк прислужилося мені для встановлення певних [certains] засад у моралі; і що мені легше було задовольнитися в цьому пункті, ніж у багатьох інших, дотичних до медицини,

«похапливістю й упередженістю» (4-5) – конче вимагає витратити «чимало часу» на виконання передсудів, накопичення досвіду та набуття дедалі більшої вправності в методі істинного пізнання (5-15) й дотриманні приписаного ним «порядку» (21: 30). Див. також початок Першої Медитації (VII, 17: 8-13). Тож оскільки Декарт, особа приватна й нікому не підзвітна, мав змогу дбати про суспільне благо таким чином і в тому темпі, які сам обирав, комбінуючи інформування публіки з періодами «самонапучування [m'instruire]» (VI, 75: 2-3), то, певна річ, нехильність зв'язувати себе термінами й обіцянками була для нього цілком органічною. Про час, якого потребують досліди, див. також нижче, прим. 23.

⁵ Важливо зазначити, що йдеться про порядок дослідження «природи». Декартів проєкт передбачає перехід від «споглядання істинного Бога (в Якому, безперечно, приховані всі скарби науки та мудрості)» до «пізнання решти речей» (AT VII, 53: 19-22). Отже, Декарт не відходить від програми, позначеної в «Дискурсії про метод»: «досягнути пізнання всього, до чого здібний мій розум» (VI, 17: 9-10). Пізнання природи, за Декартом, нерозривно вплетене в *порядок* пізнання «всього», чого сягає здібність розуму. Постулювавши, «що існує лише одна істина стосовно кожної речі й що той, хто знайшов її, знає про неї все, що можна знати» (21: 7-9), Декарт не вважає можливим пізнати все одразу. Украв низько оцінюючи здобутки майже в усіх науках і будучи впевненим у своєму методі, автор «Принципів» не поспішав негайно братися «за дослідження всіх тих [наук], які поставали б; бо саме це суперечило би порядку, приписаному ним [методом. – О.Х.]» (28-30). Метод «навчає слідувати істинному порядку» (14), і то, певна річ, не лише в арифметиці, а й у вивченні будь-якого предмета. І оскільки всі принципи наук «запозичені з філософії» (21: 31 – 22: 1), порядок вимагає розпочати зі встановлення певних принципів саме в цій царині (22: 1-3). Власне, метафора «дерева філософії» унаочнює це починання «Дискурсії» – з тією лише відмінністю, що значення терміна «філософія» в «Принципах» було розширене, а те, що ним раніше називалося в «Дискурсії», отримало назву «метафізика».

на які я витратив набагато більше часу. Тож замість знайти засоби для збереження життя, я знайшов тут інший, набагато легший і надійніший [засіб], який полягає в тому, щоб не боятися смерті.

(АТ IV, 441: 19-31 – 442: 1-3)

Декарт відверто засвідчує зміну пріоритетів залежно від міри успішності в реалізації тих чи тих пунктів своєї дослідницької програми: засоби «збереження життя» потребували чимало часу, але не були знайдені. Натомість деякі фізичні поняття були відносно швидко⁶ й ефективно застосовані в царині моралі. Результат – у Листі-передмові до перекладача «Принципів» саме мораль виявиться «останнім ступенем мудрості».

Утім, проблема має ще й інший вимір. Бальдассаррі не дарма звертає увагу на незавершеність «Принципів», в яких, за свідченням самого Декарта, бракує частин V і VI⁷. Але в Листі-передмові (1647) Декарт спеціально пояснює її причини, які вочевидь не змінилися з 1644 року, коли було вперше опубліковано латинський оригінал «Принципів».

Варто передовсім звернути увагу на чітку заяву Декарта: публікацією «Принципів» «я почав пояснення всієї філософії згідно з порядком, не проминувши жодної з речей, які повинні передувати останнім, про які я писав» (IX.2, 16: 29-31 – 17: 1). Отже, ідеться лише про початок! Дуже важливе зауваження в нашому контексті: останні речі (тобто медицину, механіку й мораль) можна починати вивчати *лише після того*, як будуть з'ясовані ті, що їм передують, адже порядок не дозволяє довільно перескакувати з предмета на предмет. Що ж із програми фізичних досліджень, які передують «останнім речам», залишилося нереалізованим улітку 1647-го (менше ніж за три роки до смерті Декарта)?

Щоб дати «людям» (Декарт усвідомлює свою відповідальність саме перед «людьми»⁸) «цілісний корпус філософії» (8-10), тобто «довести цей намір [дослідницьку програму загалом. – О.Х.] до кінця, я повинен був би по тому пояснити в такий самий спосіб природу кожного з більш окремих тіл, що перебувають на землі, а саме мінералів, рослин, тварин, а головню – людини; відтак, нарешті, точно потрафувати медицину, мораль і механіку» (2-8).

Таким чином, сама публікація «Принципів філософії» є лише початковим етапом Декартової програми зі створення «істинної філософії», стан виконання якої в Листі-передмові описано так:

⁶ Вочевидь ідеться про роботу над «Пасіями душі», а вона тривала з 1645 по 1649 рр. Утім, станом на червень 1646-го Декарт присвятив їй не більше восьми-дев'яти місяців.

⁷ V частина – про тварин і рослин, VI частина – про людину (АТ VIII.1, 315: 6-10).

⁸ Декарт повідомляє в «Дискурсії про метод», що оприлюднив свої наукові досягнення, оскільки не міг «приховувати їх, не погіршивши вельми проти закону, який зобов'язує нас забезпечувати, наскільки це нам до снаги, загальне благо всіх людей» (АТ VI, 61: 25-28). І це благо має досягатися спільними зусиллями, позаяк «однієї людини не досить», щоб здійснити всі необхідні досліді (72: 20-22; див. також 75: 3-5). Тож для успішного знаходження дослідниками речей «найвеличніших і найкорисніших для публіки» інші люди мають «узяти на себе видачки», пов'язані з необхідними дослідідами, а ще – не дозволяти *нікому* порушувати дослідницьке «дозвілля» своєю «настирливістю» (73: 17-26); це «нікому» (de personne) є настільки категорично необхідною умовою наукової продуктивності, що, гадаю, за наших сучасних умов Декарт неодмінно поширив би її передовсім на міністерство освіти й науки України.

Таблиця 2

Частини «Принципів»	Реалізовані елементи «істинної філософії»
I	«принципи пізнання, тобто те, що можна назвати першою філософією або метафізикою» (16: 13-16)
II-IV	«усе, що є найзагальнішого у фізиці, тобто пояснення перших законів, або принципів природи, і способу, в який скомпоновано небеса, нерухомі зірки, планети, комети і загалом увесь Всесвіт; потім – окремішна природа цієї землі, а також повітря, води, вогню, магніту [...], і всіх якостей, які помічають у цих тілах, як-от світло, тепло, тяжіння й подібних» (18-29).

Тож очевидна незавершеність програми фізичних досліджень⁹ робить передчасним перехід до опрацювання останніх речей – «медицини, механіки, моралі». Причини цієї незавершеності Декарт наводить ті самі, що їх бачимо й наприкінці «Дискурсії про метод» (1637), і в Першому листі до Декарта від видавця «Пасій душі» (1649): величезний обсяг роботи і брак коштів¹⁰.

Простий аналіз цих текстів не залишає сумнівів щодо того, чому ми не маємо жодного не лише опублікованого, а й навіть завершеного в чернетці твору Декарта, експліцитно присвяченого медицині: протягом останніх років перед смертю він був цілковито поглинутий завершенням фізичної програми досліджень. Тому говорити про перехід до безпосередніх медичних досліджень було би вочевидь передчасно: цьому перешкоджав дослідницький порядок, обраний самим Декартом. Іншими словами, час для створення медицини як «корисної» науки ще просто не настав.

Звідси можна зробити висновок, що різноманітні дослідження з анатомії, фізіології, механічної інтерпретації життєвих процесів тощо, які прийнято вважати проявами «медичної філософії» Декарта, вважати такими немає підстав. Для Декарта це частини фізики й тільки фізики. Термін «фізіологія» в Декартові часи вже існував, на відміну, скажімо, від «біології». Проте Декарт волів називати свою справу «істин-

⁹ Бракує запланованого (див. Таблицю 1) пояснення природи «мінералів, рослин, тварин, а голов-но – людини».

¹⁰ «... я зовсім не почуваюся настільки старим, зовсім не настільки не довіряю своїм силам, не вважаю, що настільки далекий від пізнання того, що лишилося [відкрити], щоб не наважитися на спробу завершити цей намір, якби я мав кошти на здійснення експериментів, потрібних для підтвердження й доведення моїх міркувань. Але бачачи, що це потребує великих витрат, із якими приватна особа, подібна до мене, не могла б упоратися, не діставши допомоги від публіки, і не бачачи, що я повинен чекати на цю допомогу, я вважаю, що повинен надалі загодитися студіями для моєї особистої освіти й що нащадки пробачать мені, якщо відтепер мені не вдасться попрацювати задля них» (АТ IX.2, 17: 10-22).

У «Дискурсії про метод» (1637) такими перепонами Декарт називав «короткочасність життя чи брак дослідів» (VI, 63: 4-5). Але оскільки він почувався в той період і після достатньо здоровим, то в «Пасіях душі» мотив «короткочасності життя» як перешкоди створенню істинної медицини зникає. У червні 1639-го Декарт пише Гюйгенсу: «А щодо смерті, [...] то хоч би я достатньо знав про те, що вона може прийти за мною будь-якої миті, я все ще відчуваю в собі, утім, що зуби мої, дякувати Богу, настільки добрі й настільки міцні, що не думаю, ніби повинен її боя-тися ще років зо тридцять, хіба лише вона прийде [за мною раптово]» (II, 552: 23-28).

ною філософією», а ту її частину, над якою здебільшого працював у 1642–1650 рр. – «фізикою». І ми маємо виходити з цих очевидних тез, не поспішаючи створювати «медичну» чи, скажімо, «моральну»¹¹ філософію Декарта. Варто задуматися над тим, що навіть трактат «Пасії душі», де цілком експліцитно тлумачаться різноманітні чесноти (зокрема, благородство як головна з-поміж них), «правильний ужиток» свобідного розсуду тощо, Декарт не мав наміру називати трактатом з «моральної філософії». Натомість чітко заявляв, що пише цей трактат не як «філософ моралі, а лише як фізик» (АТ XI, 326: 14-15).

Подумаймо, якими в цьому випадку є шанси Бальдассаррі довести, що серед усіх творів Декарта «єдина медична реконструкція тіла з'являється в першій частині “Пасії”» (р. 23). Що, власне, робить цю реконструкцію «медичною», якщо автор ще не приступив до власне медичних досліджень? Чи не логічніше повірити на слово самому Декартові, який тлумачить «Пасію» як частину «фізичного» дослідження – у повній згоді зі своїми класифікацією наук і дослідницькою програмою побудови «істинної філософії»?

Те саме міркування стосується й тези про *L'Homme* і *La Description du corps humain* як Декартові «головні медичні тексти» (р. 23), що дала привід для цієї дискусії. Із того, що в якомусь Декартовому творі йдеться про кровообіг, тваринні духи, фізіологію мозку чи особливості травлення, навряд чи ми (як дослідники картезіанства) маємо право висновувати, що це «медичний твір». Для Декарта це був «фізичний» твір (нехай фізика XX–XXI століть має дещо інший предмет, зокрема й із урахуванням відокремлення від неї «біології» наприкінці XVIII – на початку XIX ст.). З такою ж підставою «медичними» можна назвати й Першу та Шосту Медитації, оскільки в першій йдеться про божевілля й розлади мозку, а в другій – про субстанційне поєднання душі й тіла, шишкоподібну залозу та трансляцію сигналів від подразнених органів у мозок через нерви. Але хіба медицина – це фізіологія або анатомія? Про те, чим для Декарта є медицина, Бальдассаррі чудово знає, наводячи відповідну

¹¹ Нещодавно мені довелося аналізувати спробу опису «моральної філософії» Декарта як повноцінної і самостійної частини його філософської спадщини [див.: Хома 2024]. Оскільки «порядок» дослідження не дозволяв авторіві «Пасії душі» зайнятися створенням як «медицини», так і «моральної філософії», то опис останньої в книзі Франса Свенсена «Descartes's Moral Perfectionism» багато в чому позначений тими ж недоліками, що й опис Декартової «медицини» в статті Ф. Бальдассаррі.

Навряд чи можна ігнорувати той факт, що дослідження Декартових «медицини» чи «медичної філософії» протягом уже кількох десятиліть є потужним дослідницьким напрямом. І якщо Декарт не виокремлював у своєму вченні «медичну філософію», це ще не означає, що декартознавцєві заборонено вживати концепти, відсутні в Декартовому лексиконі. Ба більше, було б великою помилкою, на мій погляд, узагалі заперечувати конструктивістські можливості історії філософії в її роботі зі спадщиною минулих епох. Іноді «вживлення» штучно сконструйованих дослідницьких інструментів у саму тканину давнього філософського вчення дає видатні змістові результати: достатньо згадати Марйонів аналіз картезіанської метафізики через призму поняття «онто-тео-логії», створеного ледь не через півтора століття після смерті Декарта [див.: Марйон 2021].

Однак історико-філософська емпірія не є безмежно толерантною чи індиферентною, вона завжди чинить опір *надмірному* дослідницькому конструктивізму. І нерідко останній перетворюється на дослідження порожніх фіктивних сутностей, нехай і названих іменами великих філософів минулого. Однак питання демаркації між цими «домірністю» і «надмірністю» є, мабуть, ключовим для вироблення будь-якої ефективної історико-філософської методології і, певна річ, виходить далеко за межі, окреслені предметом даної статті. Зазначу лише, що Марйонів принцип буквальності [Marion 2007: 11] є значно кращою методологічною основою, ніж довільне конструювання інструментів, чужих вченню, яке досліджується.

цитату¹². Медицина має лікувати, а не просто «знати» природу людського тіла, механізми його функціонування тощо.

Отже, ті Декартові тексти, які Бальдассаррі називає «медичними», у переважній більшості було би коректно (згідно з картезіанською класифікацією наук) називати фізичними текстами, що *мають перспективу* медичного застосування. Тому спроби відкрити в Декарта «медичну філософію» чи «медичні тексти» можна кваліфікувати як ефект складної комбінації сучасних уявлень про співвідношення фізики-біології-медицини і своєрідного сленгу сучасного декартознавства, таких собі «вольностей» фахового терміновжитку, коли ми «раптом знаходимо» в Декарта предмети, які трохи раніше самі ж і дозволяємо собі сконструювати. Ідеться про випадок, коли розуміння того, що Декарт не створив медицини¹³, напрочуд безконфліктно узгоджується з перетворенням Декартової програми, яка передбачала *намір* колись, у доречний час, перейти до власне медичних досліджень, на програму *актуальних* медичних досліджень (це ніби описувати метафору дерева таким чином, що актуальні стовбур і коріння виростають зі ще відсутніх гілок). У результаті сама потреба неодмінно знайти в Декарта медицину чи медичну філософію (другий термін усе ж здається трохи більш коректним, ніж перший) перетворює метафізичні й фізичні Декартові тексти на «медичні»¹⁴.

¹² Ідеться про відомий текст із передмови до Декартового твору «Опис людського тіла» (*La Description du corps humain*), частково цитований Бальдассаррі (р. 33): «Ніщо з наших занять не могло би бути для нас настільки плідним, як намагання пізнати самих себе. І користь від такого пізнання, на яку слід було би сподіватися, стосується не лише моралі, як спершу багатьом здається, але також, і то особливим чином, медицини, в якій, вважаю, можна було би знайти багато вельми надійних приписів, як для зцілення хвороб, так і для запобігання їм, і навіть для уповільнення перебігу старіння – якщо ми достатньо навчимося пізнавати природу нашого тіла та не приписуватимемо душі функцій, залежних лише від нього й від налаштування його органів» (АТ XI, 223: 10-17 – 224: 1-5). Взятий у цілому, цей текст, хоч у ньому й ідеться *про* медицину, насправді постає як фізичний (чи, як би ми сьогодні сказали, природничонауковий), але звернений до двох перспектив: метафізичної настанови на самопізнання, яка передусє фізиці, і перспективи лікування хвороб і управління перебігом життя, яке медична наука, коли буде створена, має запропонувати людям. Але саме по собі знання про устрій і природу тіла не є, певна річ, метафізикою. Як не є воно й медициною, оскільки не лікує хвороб, не уповільнює старіння тощо. Для цих цілей його ще треба застосувати. Але для початку його треба ще відкрити (безперечно, у межах «фізики»).

Уважний розгляд «Дискурсії про метод» приводить до тих самих висновків. У синоніписі твору зазначається: у V частині наведено «порядок питань фізики», досліджених автором, «і, зокрема, роз'яснення руху серця та деяких інших складнощів [difficultés], притаманних [qui appartiennent à] медицині, а також відмінність, яка існує між нашою душею і душею тварин» (VI, 1: 9-14). Чи не дає підстав це експліцитне формулювання говорити про «Декартову медицину»? Адже «роз'яснення руху серця» назване тут однією зі «складностей» медицини. До того ж, у цій V частині Декарт говорить про кровообіг із посиланням на відкриття Вільяма Гарвея, «одного лікаря з Англії» (50: 24-25), і на «звичайний досвід хірургів» (51: 1-21). На мій погляд, по-перше, тут ідеться про сучасну Декартові медицину, яка в його очах позначалася не так здобутками, на кшталт Гарвеевого, як саме «складнощами». По-друге, правильний порядок розгляду фізичних питань якраз і є тим, що «роз'яснює» складнощі, притаманні цій медицині. Тож тут ідеться не про «Декартову медицину», а про роз'яснення складнощів «медицини, сучасної Декартові». Це роз'яснення здійснюється засобами Декартової фізики, зосередженої на принципах функціонування живого тіла, і не є частиною (хоч і стосується) тієї майбутньої медицини, яку Декарт планував колись створити на надійній метафізичній і фізичній основі.

¹³ А якби і створив, то вона, як одна з галузок дерева філософії, мала би вирости з усього дерева (опосередковано – також і з коренів), а не лише зі стовбура, з яким безпосередньо сполучена.

¹⁴ Венсан Окант вважає, що медицині як науці Декарт «присвятив зaledве не п'яту частину своїх творів» [Aucante 2006: звор.обкл.].

Зрештою, ідеться лише про інтерпретацію, не позбавлену законного емпіричного приводу: Декарт неодноразово писав про медицину, вважав її органічною частиною своєї дослідницької програми, читав твори давніх і сучасних лікарів, відвідував анатомічні розтини, сам їх практикував тощо. Але проблема в тому, що все це не доводить існування Декартової медицини як актуальної дослідницької галузі, якими для Декарта були математика, фізика чи метафізика. Я вважаю, що в деяких сенсах про Декартову медицину цілком виправдано вести мову, однак це дуже нюансовані сенси, далекі від тієї буквральності та безпроблемності, з якою ця медицина постає у викладі Ф. Бальдассаррі.

Дуже показово, що укладач Збірки не дає жодного визначення¹⁵ Декартової медицини, натомість одразу відсилає до «короткого переліку томів і книг про Декартові медичні студії» (р. 21, п.5), який охоплює майже два десятки творів, опублікованих з 1979 по 2021 рр. Але всі ці твори присвячені тому самому описові Декартових намірів колись створити медицину як науку, а зовсім не дійсним медичним студіям Декарта, яких ніколи не існувало. Усі спроби розглядати студії з пасій душі, анатомії чи фізіології як «медичні» мають вельми штучний і непереконливий вигляд на тлі експліцитного Декартового зарахування цих студій до царини фізики. І оскільки, на відміну від останньої, медицина належить до «корисних» наук (тобто має за дослідницький об'єкт практичні правила лікування чи профілактики хвороб, подовження активного життя тощо), її не можна вважати частиною фізики, покликаної досліджувати значно абстрактніший предмет: «істинні принципи матеріальних речей» (АТ ІХ.2, 14: 14). Певна річ, майбутня медицина мала би послуговуватися всім надбанням і метафізики, і фізики, і математики, але від того не ставала б їхньою частиною.

Sibi medicus esse

Хоч аргумент про передчасність пошуку властиво медичних текстів у Декартовій спадщині дуже добре обґрунтований з боку текстології, Бальдассаррі веде мову також про ті місця творів Декарта, які свідчать, що останній міркував про дієвість тих чи тих ліків¹⁶; до того ж, принцеса Єлизавета в листі від 6.05.1643 р. називала Декарта «найкращим лікарем» для її душі (АТ ІІІ, 662). Отже, Декарт таки знався на практичній медицині? Інакше як би він міг давати різноманітні медичні поради, наприклад, принцесі Єлизаветі або хворому Блезові Паскалеві, якого відвідав у Парижі 23 і 24 вересня 1647 року? І як ці факти узгоджуються з порядком досліджень, що фактично виключає медицину (не як проєкт, віддалену мету поточних кроків у царині фізики чи метафізики, а як царину актуальних студій) з дослідницького порядку денного, встановленого автором *L'Homme* і *La Description du corps humain* (до повного завершення програми фізичних досліджень)?

¹⁵ Утім, таке визначення не завжди зараджувало би справі, як і саме по собі звертання до класифікації наук у Листі-передмові. Наприклад, Жан-Люк Марйон у Передмові до книги В. Оканта звертається до зазначеної класифікації [Marion 2006: xviii, xix], однак абсолютно не звертає уваги на приналежність Декартових досліджень природи людського тіла галузі фізики, а не медицини як «корисної» науки. Але в Марйона це звертання виправдане хоча б таким оригінальним результатом, як концепція «медицини плоті, а не медицини протяжного тіла» [ibid.: xx]. Згодом це розрізнення між «тілом» і «плоттю» (як *meum corpus*), яке усуває тлумачення Декартового вчення як «дуалізму», стане концептуальною основою останньої на сьогодні декартознавчої монографії Марйона «Про пасивне мислення Декарта» [Marion 2013].

¹⁶ Листи до маркіза Ньюкасла за квітень і жовтень 1645 року (АТ ІV, 191, 329); до принцеси Єлизавети за грудень 1646 (590).

На мій погляд, така аргументація свідчить про ще один фундаментальний недолік статті Бальдассаррі – ігнорування Декартової дистинкції між медициною-наукою і практиками підтримання індивідуального здоров'я, що їх Декарт розумів не тільки як частину медицини теоретичної (як науки) чи практичної (як мистецтва), а і як частину корисного життєвого досвіду. Досвіду, якого кожна людина набуває власними зусиллями протягом життя. Це розрізнення дуже плідно, на мій погляд, увиразнив Стівен Шапін у статті «Декарт-лікар: раціоналізм і його терапії» [Shapin 2000], де найважливішу роль відіграє розділ «Декарт як самому собі лікар» [ibid.: 139-142]. Ця стаття не позбавлена деяких недоліків¹⁷, але має ту безперечну перевагу, що увиразнює очевидну плутанину дослідників Декартової «медицини»: медичні поради Декарта його адресатам, його власні правила щодо розпорядку життя, харчування тощо є чимось аналогічним «тимчасовій моралі»¹⁸, описаній в «Дискурсії про метод» (частина III). Якщо «порядок» вимагає створювати «медицину, механіку і мораль» лише після розв'язання всіх принципових питань фізики, це не означає, що до того ми повинні в практичному житті відмовитися від лікування лихоманки, побудови автоматів, які імітують людину, чи від шанування законів своєї країни.

Стан справ у царині сучасної йому медицини Декарт оцінював не надто високо, хоч і не знецінював його, як, наприклад, схоластику¹⁹. Але піклування про здоров'я він не зводив лише до цієї царини, натомість подаючи його як справу індивідуального досвіду. Зв'язок питань практичної медицини з контекстом індивідуального до-

¹⁷ Шапін пропонує розрізняти Декартові поняття медицини як науки і медицини як мистецтва. Оскільки це розрізнення не має надійної основи в корпусі Декартових текстів, воно можливе як дослідницький інструмент, але не як таке, що приписується самому Декартові. Шапін посиляється на Перший з листів-передмов видавця «Пасій» до автора, де неодноразово йдеться про медицину як «мистецтво», практиковане лікарями. Але немає переконливих підстав визнавати самого Декарта автором цих листів від неназваного видавця. Тому вжиті там терміни як приклади власне Декартового слововжитку наводитися не можуть (хоча те, що Декарт погодився на їх присутність під обкладинкою своєї книги, не слід ігнорувати). Натомість у всіх своїх опублікованих творах Декарт воліє говорити про медицину саме як про науку, а не мистецтво (побіжні зауваги, як-от у §204 IV частини «Принципів» не враховуємо). Тому я, не запозичуючи термінів Шапіна, визнаю цілком справедливим його наголос на практичному перетворенні людини, що має розум і досвід, на «лікаря самому собі» (власний Декартів вираз, що зустрічається в його як французьких, так і латинських текстах). Тому буде цілком доречним, згідно з буквою і духом Декартових текстів, запровадити розрізнення між медициною як «корисною» наукою і медициною як власним кожній людині досвідом підтримання здоров'я.

¹⁸ У листі до Гюйгенса від 4.12.1637 Декарт сам говорить про «короткий виклад» медицини, який він планує виробити «частково з книг, частково зі своїх власних міркувань» і яким сподівається «тимчасово користуватись», поки не будуть здійснені експерименти для вивчення «всього, що слугує цьому предметові», тобто подовженню активного життя (AT I, 649: 20-31). Жан Марі Бейсад у відповідному контексті свого часу вжив вираз «тимчасова медицина» [Descartes 1981: 148, n.3].

¹⁹ Найчіткіше це ставлення сформульоване в «Дискурсії про метод». У перспективі створення «деякої практичної філософії», що має замінити «умоглядну філософію» схоластів (AT VI, 61: 30-31 – 62: 1), пріоритетною цариною постає медицина як найкорисніша для застосування здобутків цієї «практичної філософії». У порівнянні ж із таким чином досягнутою медициною майбутнього «...та медицина, яка перебуває в ужитку нині, містить мало речей, корисність яких була би настільки видатною, проте, не маючи жодного наміру нею нехтувати, я впевнююся, що нема нікого, навіть серед тих, що обрали її як свій факх, хто не визнавав би, що все нам тут відоме – це майже ніщо порівняно з тим, що ще лишилося пізнати; і що можна було би позбутися безлічі хвороб, як тілесних, так і душевних, і навіть, до того ж, старечої немічності, якби ми достатньо знали їхні причини й усі ліки, надані нам природою» (62: 20-31).

свіду підтримання здоров'я добре засвідчує відомий уривок з листа до маркіза Ньюкасла від 15.06.1645:

Збереження здоров'я в усі часи було головною метою моїх студій, і я анітрохи не сумніваюся, що є засіб здобути чимало дотепер невідомих знань стосовно медицини. А позаяк трактат про тварин, який я обдумую і для завершення якого мені ще бракує обізнаності, є лише вступом до досягнення цих знань, то я неодмінно похвалюся, коли їх здобуду; усе ж, що я можу про те сказати зараз, це що я дотримуюся opinii Тиберія, який волів, аби ті, хто досягне тридцятирічного віку, мали стосовно речей, які можуть їм зашкодити чи принести користь, достатньо досвіду, щоби бути самим собі лікарями [pour être eux-mêmes leur médecins]. Справді, здається мені, немає нікого, хто би, маючи трохи розуму, не міг – аби лише волів трохи попідкуватися про те – краще помітити корисне для його здоров'я, ніж його спромоглися б щодо того напучити вчені доктори.

(АТ IV, 329: 16-27 – 330: 1-5)

Ту ж тезу (із істотною зміною модальності) знаходимо наприкінці «Розмови з Бурманом» (1647). Обговорюючи медичну програму «Дискурсії про метод» (Частина VI), Декарт наголошує на слідуванні нашій природі, спрямованість якої виявляє те, що нам подобається і припадає до смаку: адже вона «найкраще усвідомлює себе [ipsa sui optime conscia], ліпше, ніж її знає зовнішній лікар [externus medicus]» (V: 179). Заклики покладатися на природу й досвід резюмуються висловлюванням Тиберія²⁰, сформульованим у більш імперативній тональності, ніж у цитованому щойно листі: «*ніхто* після тридцяти років *не повинен* [курсиви мої. – О.Х.] звертатися до лікаря, бо в цьому віці завдяки досвіду можна достатньо знати про себе, що нам корисне, а що шкідливе, і таким чином бути самому собі лікарем [sibi medicus esse]» (ibid.).

З цих текстів випливає (1) здобуття «дотепер невідомих знань стосовно медицини» Декарт вважає справою майбутнього, а дослідження природи тварин, належні до царини фізики, «є лише вступом» до цієї майбутньої медицини; (2) останню не варто плутати з фізикою, оскільки медицина спрямовується на конкретику лікування або методів подовження активного життя, а не на принципи, згідно з якими функціонує людське тіло; (3) Декартові практичні поради щодо способу життя, режиму харчування тощо²¹ є висновками на основі не тієї майбутньої медицини, якої поки що не існує, а здебільшого життєвого досвіду й самоспостереження; останні власне й роблять нас «самих собі лікарями», які не надто потребують «зовнішніх лікарів»; посилення при цьому на античних персонажів є вельми показовим, адже в більшості випадків Декарт критикує здобутки «давніх»; утім, сфера досвіду відрізняється від сфери наук²² і тут максима Тиберія чи Катона мо-

²⁰ Хоча на цей раз Декарт вважає імовірнішим авторство Катона: «juxta Caesaris Tiberii (puto Catonis)» (АТ V, 179).

²¹ У тій самій розмові з Бурманом читаємо: «...найкращий шлях для подовження нашого життя і найкраще правило щодо режиму [dieta], якого слід дотримуватися – це ще й жити, їсти тощо, як [це роблять] тварини, слідуючи в усьому за своїми задоволенням і смаком – і згідно лише з такою мірою» (АТ V, 179).

²² Наслідуючи Секста Емпірика (НП I, 11: 23-24), хоч і зі своїх власних мотивів, Декарт проголошує непорушне дотримання законів і звичаїв найпершою максимою «тимчасової моралі» (АТ

же бути цілком доречним життєвим правилом навіть для філософа, який у теоретичній царині починає зі всеохопного «гіперболічного» сумніву (VII, 89: 19); (4) не слід змішувати медицину як науку і медицину як особистий досвід збереження здоров'я; останній, на думку Декарта, може доволі успішно допомагати й за відсутності досконалої медичної науки²³.

Отже, у підсумку можна виокремити три сенси терміна «медицина» в Декарта:

Медицина 1. «Корисна» для людини наука, яка має бути створена після повного завершення програми фізичних досліджень. Такої науки поки що не існує і жоден з текстів Декарта не є її частиною. Ця «медицина» є однією з головних цілей Декартової дослідницької програми, але в жодному разі не частиною актуального етапу розгортання цієї програми. До створення цієї науки потрібно завершити дослідження з фізики, які потребували, за Декартовою оцінкою, тривалого часу, неабияких зусиль і чималих коштів. Жоден Декартів текст – що опублікований за життя, що залишений у формі незавершеної чернетки – не був безпосередньою частиною цієї майбутньої медицини. Якщо ж ідеться про безпосередній зв'язок, то в такому разі «частиною» зазначеної медицини має стати геть увесь Декартів доробок у царині метафізики і фізики. Але навряд чи було би розумно стверджувати, що, наприклад, Декартові доведення існування Бога є суто медичними питаннями. Отже, *L'Homme* і *La Description du corps humain* теж зовсім не були «медичними» текстами – ні головними, ні другорядними, хоча, безперечно, «мали стосунок» до Медицини 1 – так само, як корені і стовбур «мають стосунок» до гілок дерева, не перетворюючись при цьому на самі гілки.

Медицина 2. Сучасний Декартові стан медичної науки, яку він планував радикально реформувати, замінивши на Медицину 1. Цю Медицину 2 Декарт не відкидає повністю, почасти навіть користується її здобутками, однак не вважає наукою в строгому сенсі слова. У Медицині 2 він цінує передовсім дієвий досвід минулих століть, випадково той постав чи ні. У кожному разі ця медицина не має під собою ні істинної метафізики, ні істинної фізики, тож вона позбавлена певності, неодмінно, у Декартовому розумінні, атрибуту наукового знання. До розробки цієї медицини Декарт долучатися не збирався, тож не міг присвятити їй жодного тексту.

Медицина 3. Притаманний людям особистий досвід спостереження за власним організмом, вивчення потреб, особливостей, типових реакцій, слабких і сильних сторін тощо останнього. Набуття Медицини 3 перетворює нас на «самих собі лікарів» і тим заледве не в імперативній формі відвертає від звертання до лікарів, що представляють Медицину 2. Ця царина може набувати не лише форми актуального

VI, 22: 30 – 23: 1-11), що на неї не поширюється той всеохопний сумнів, який є неодмінною вимогою для медитації про засади знання.

²³ У цитованому вище листі до Гюйгенса від 4.12.1637 (прим. 18) Декарт зазначає, що досліді, які дадуть змогу зробити людську старість «набагато довшою і набагато щасливішою», потребують тривалого часу (AT I, 649: 24-27). І цей час цілком може бути йому забезпечено практичним дотриманням короткого викладу медицини, уже створюваного ним почасти на основі наявних (тобто не надто певних, за Декартом) книг, почасти ж – на ґрунті власних міркувань (можна припустити, опертих на власний досвід). Очевидно, що створення подібних «коротких викладів» в очах Декарта істотно відрізняється від створення науки, заснованої на надійному методі й незаперечних доказах. Тому цей «короткий виклад» є зразком зовсім іншого типу медицини, ніж та «корисна» наука, про яку йтиметься в Листі-передмові до французького перекладу «Принципів філософії» (1647).

особистого досвіду, іноді вона постає в текстовому вигляді – наприклад, як «короткий виклад» корисних приписів, створений на основі доречного матеріалу наявних книг з медицини й доповнений власними міркуваннями (ступінь «індивідуалізації» цього викладу Декарт не прояснює, але можна припустити, що він є достатньо високим, щоб слугувати ефективним інструментом для «лікаря самому собі»). У кожному разі написання трактатів цей різновид медицини не потребує.

Також в літературі зустрічається цілком коректний термін «картезіанська медицина», яким позначено прихильників Декартових ідей (передовсім ідеї тіла як машини, тобто механічної інтерпретації процесів, що відбуваються в живому тілі) серед лікарів XVII ст. – як теоретиків, так і практиків. Оскільки цей різновид медицини характеризує не так саме Декартове вчення, як його історичну рецепцію, він не може бути включений у поданий вище перелік.

Отже, можна зробити висновок, що *L'Homme* і *La Description du corps humain* не представляють жоден з типів медицини, які мав на увазі Декарт. Для останнього це незакінчені трактати з фізики, точніше – з її окремої царини, присвяченої дослідженню основних принципів, що забезпечують існування тваринних і людських тіл. Спеціальної назви для цього розділу фізики Декарт не застосовує. Термін «біологія» в його часи не існував, тож ужиток останнього щодо Декартових текстів завжди буде ретроспективною стилізацією. Термін «фізіологія» в Декартові часи, певна річ, існував, хіба що Декарт його не вживає у своїх творах. Із цим застереженням, *L'Homme* і *La Description du corps humain* можуть бути названі фізіологічними трактатами Декарта – якщо, повторюся, розуміти тут під «фізіологією» підрозділ його фізики, а не Медицини I, якої ще просто не існувало. Моя гіпотеза полягає в тому, що схильність деяких авторів зараховувати такі розділи фізики Декарта, як анатомія, фізіологія тощо, до його «медицини» зумовлені стереотипним сприйняттям медицини як сукупності дисциплін, які вивчають на медичних факультетах (і в часи Декарта, і нині анатомія, різні типи фізіології тощо там, звісно ж, вивчалися і вивчаються). Але Декартову класифікацію наук було замислено як за означенням революційну, тож в інтерпретаціях Декартової «медицини», на мій погляд, доречніше дотримуватися термінів і рамок, вироблених самим Декартом: вони є доволі чіткими та не потребують надмірно штучних історико-філософських «імплантів».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Марйон, Ж.-Л. (2021). Про метафізичну призму Декарта. In Хома, О. (Упоряд.), *«Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень* (сс. 23-66). Київ: Дух і Літера.
- Секст Емпірик. (2020). Нариси піронізму (I, 1-13). *Sententiae*, 39(2), 125-137. <https://doi.org/10.31649/sent39.02.125>
- Хома, О. (2024). Класик як сучасний співрозмовник: межі модернізації. Svensson, F. (2024). Descartes's Moral Perfectionism. New York: Routledge. *Sententiae*, 43(3), 170-177. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.170>
- Aucante, V. (2006). *La philosophie médicale de Descartes*. Paris: PUF. <https://doi.org/10.3917/puf.aucan.2006.01>
- Baldassarri, F. (Ed.). (2023). *Descartes and Medicine: Problems, Responses and Survival of a Cartesian Discipline*. Turnhout: Brepols. <https://doi.org/10.1484/M.DESCARTESEB.5.123382>

- Baldassarri, F. (Ed.). (2023a). Lights & Shadows in Descartes's Medicine. In F. Baldassarri (Ed.), *Descartes and Medicine: Problems, Responses and Survival of a Cartesian Discipline* (pp. 21-39). Turnhout: Brepols. <https://doi.org/10.1484/M.DECARTES-EB.5.132882>
- Carter, R. B. (1983). *Descartes' Medical Philosophy: The Organic Solution to the Mind-Body Problem*. Baltimore: The Johns Hopkins UP.
- Descartes, R. (1981). *L'entretien avec Burman*. (J.-M. Beyssade, Éd.). Paris: PUF.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes in 11 vol.* (Ch. Adam & P. Tannery, Éds). Paris: Vrin.
- Marion, J.-L. (2006). Préface: La médecine, a-t-elle un statut métaphysique? In V. Aucante, *La philosophie médicale de Descartes* (pp. xvii-xxi). Paris: PUF. <https://shs.cairn.info/la-philosophie-medicale-de-descartes--9782130551164-page-XVII?lang=fr>
- Marion, J.-L. (2007). Descartes: état de la question. In J.-L. Marion (Éd.), *Descartes* (pp. 7-22). Paris: Bayard.
- Marion, J.-L. (2013). *Sur la pensée passive de Descartes*. Paris: PUF. <https://doi.org/10.3917/puf.mario.2013.01>
- Shapin, S. (2000). Descartes the doctor: rationalism and its therapies. *BJHS*, 33, 131-154. <https://doi.org/10.1017/S000708749900391X>

Одержано 11.03.2025

REFERENCES

- Aucante, V. (2006). *La philosophie médicale de Descartes*. Paris: PUF. <https://doi.org/10.3917/puf.aucan.2006.01>
- Baldassarri, F. (Ed.). (2023). *Descartes and Medicine: Problems, Responses and Survival of a Cartesian Discipline*. Turnhout: Brepols. <https://doi.org/10.1484/M.DECARTES-EB.5.123382>
- Baldassarri, F. (Ed.). (2023a). Lights & Shadows in Descartes's Medicine. In F. Baldassarri (Ed.), *Descartes and Medicine: Problems, Responses and Survival of a Cartesian Discipline* (pp. 21-39). Turnhout: Brepols. <https://doi.org/10.1484/M.DECARTES-EB.5.132882>
- Carter, R. B. (1983). *Descartes' Medical Philosophy: The Organic Solution to the Mind-Body Problem*. Baltimore: The Johns Hopkins UP.
- Descartes, R. (1981). *L'entretien avec Burman*. (J.-M. Beyssade, Éd.). Paris: PUF.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes in 11 vol.* (Ch. Adam & P. Tannery, Éds). Paris: Vrin.
- Khoma, O. (2024). The Classic as a Modern Interlocutor: The Limits of Modernization. Svensson, F. (2024). Descartes's Moral Perfectionism. New York: Routledge. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 170-177. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.170>
- Marion, J.-L. (2006). Préface: La médecine, a-t-elle un statut métaphysique? In V. Aucante, *La philosophie médicale de Descartes* (pp. xvii-xxi). Paris: PUF. <https://shs.cairn.info/la-philosophie-medicale-de-descartes--9782130551164-page-XVII?lang=fr>
- Marion, J.-L. (2007). Descartes: état de la question. In J.-L. Marion (Éd.), *Descartes* (pp. 7-22). Paris: Bayard.
- Marion, J.-L. (2013). *Sur la pensée passive de Descartes*. Paris: PUF. <https://doi.org/10.3917/puf.mario.2013.01>
- Marion, J.-L. (2021). On the metaphysical prism of Descartes. In O. Khoma (Ed.), *Descartes' "Meditations" in the mirror of modern interpretations* (pp. 23-66). [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Sextus Empiricus. (2020). Outlines of Pyrrhonism (I, 1-13). [In Ukrainian]. *Sententiae*, 39(2), 125-137. <https://doi.org/10.31649/sent39.02.125>
- Shapin, S. (2000). Descartes the doctor: rationalism and its therapies. *BJHS*, 33, 131-154. <https://doi.org/10.1017/S000708749900391X>

Received 11.03.2025

Oleg Khoma

Medicine and “True Philosophy” in Descartes

The article proves that the term “Descartes’ medicine” is appropriate to denote a “useful science” that had to be created. During his lifetime, Descartes never began to create it. Therefore, none of his works (both published and drafts) can be called “medical texts” in an indirect sense. I argue with the thesis of Fabrizio Baldassarri, who calls the treatises *L’Homme* and *La Description du corps humain* such texts. I criticize contemporary works on Descartes’ “medicine” or “medical philosophy” (interpreted as independent branches of Descartes’ research) for their methodological unsoundness. Based on Descartes’ classification of sciences and on his “order” of 1647 research program, I argue that there is no reason to speak of Descartes’ properly “medical” explorations. Descartes’ studies of anatomy and physiology are a legitimate part of his “physics,” not “medicine,” although they are referred to the latter. I also identify three meanings of the term “medicine” in Descartes’ texts, arguing that none of them gives grounds for considering *L’Homme* and *La Description du corps humain* as “medical texts” in the Cartesian sense.

Олег Хома

Медицина й «істинна філософія» в Декарта

У статті доведено, що терміном «Декартова медицина» доречно позначати «корисну науку», яка ще мала бути створена. Протягом життя Декарт так і не приступив до її створення. Тому будь-які його твори (як опубліковані, так і чернеткові) доречно називати «медичними текстами» лише в непрямому сенсі. У статті я полемізую з тезою Фабріціо Бальдассаррі, який називає такими текстами трактати *L’Homme* і *La Description du corps humain*. Сучасні праці з Декартових «медицини» чи «медичної філософії» (інтерпретованих як самостійні галузі Декартових досліджень) я піддаю критиці через їхню методологічну необґрунтованість. Спираючись на Декартові класифікацію наук і порядок реалізації дослідницької програми 1647 року я доводжу, що немає підстав говорити про власне «медичні» розвідки Декарта. Дослідження з анатомії і фізіології є законною частиною «фізики», а не «медицини» Декарта, хоч і дотичні до останньої. Також я виділяю три значення терміна «медицина» в текстах Декарта, доводячи, що жоден з них не дає підстав вважати трактати *L’Homme* і *La Description du corps humain* «медичними текстами» в Декартовому розумінні.

Oleg Khoma, Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Humanities at Vinnytsia National Technical University (Ukraine).

Олег Хома, д. філос. н., завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: quid2anim@gmail.com
